

Följ vår serie: Så blev vanvårdade utan upprättelse

I början av 2000-talet händer något helt nytt. Före detta fosterbarn och barnhemsbarn börjar berätta om den vanvård de utsatts för – och de blir hörda.

Berättelserna skrivs ner och de drabbade ska få upprättelse. Men när det kommer till ersättning bryts det oskrivna kontraktet med staten. Den borgerliga regeringen säger nej. Ni får ingen ersättning.

Beskedet är helt otippat och nyheten slår ner som en bomb. Regeringen tvingas backa. Efter tre veckor är en politisk uppgörelse med oppositionen klar. De vanvårdade ska ersättas. För ett år sedan avslutades den tio år långa upprättelseprocessen. Då hade drygt 5 000 personer ansökt om ersättning. Men det blev inte som det var utrett och tänkt. Mer än hälften fick avslag.

I en serie artiklar kommer SocialPolitik att belysa den tio år långa upprättelsehistorien. Det här är den första delen.

Del 2:

[Vanvården – staten vet inte vad som hänt](#)

Del 3:

[Vanvården utreds, upprättelse var god dröj](#)

Del 4:

[Vanvårdschock och ett första erkännande](#)

Del 5:

[Hoppet tänds igen](#)

Del 6:

[Gränser för upprättelsen](#)

Del 1: Starten: Media tvingar regeringen att agera

I Norge har åldrade före detta barnhemsbarn börjat vittna om den vanvård som de utsatts för som barn. Bergen har som första kommun blivit klar med sin granskning och svaret är tydligt: Det har varit illa! Mycket illa!

Här är politikerna snabba att lyssna, be om ursäkt och lova ersättning för den orätt som skett och samhället så länge blundat för. Hösten 2003 startar den norska regeringen en riksomfattande kartläggning för att få ett grepp om omfattningen av vanvården.

Norge måste göra upp med sitt förflutna, säger kung Harald V i ett tal till stortinget.

Har det inte varit likadant i Sverige? tänker programmet Barnens mångårige redaktör **Ylva Mårtens** på Sveriges radio P1.

Fredagen den 28 november 2003 tar hon ett samlat grepp om vanvården på svenska barnhem. För första gången ställs frågan hur den svenska historien ser ut. Ylva Mårtens gör också tydligt att den vanvård som de före detta barnhemsbarnen vittnar om måste hanteras politiskt, i Sverige precis som i Norge.

[I Barnen berättar före detta barnhemsbarn](#) från Norge och Sverige vad de fått gå igenom. Men det stannar inte vid det. Ylva Mårtens producerar även Studio Ett:s första timme denna dag. I direktsändning kommer de vanvårdade till tals.

Före detta barnhemsbarnet **Kent Sänd** berättar om den behandling som makthavande föreståndare, hennes följare och läkaren på Vidkärrs barnhem utsatte honom för som liten pojke i början av 1940-talet.

Vi får höra om den grymhet och omänsklighet som de var mäktiga att visa barnen. När Kent Sänd kissade i sängen kläddes han i klänning, för att förnedras och bli retad av de andra barnen. Han fick tvätta sina kisslakan själv i kallt vatten och kunde också hindras att hälsa på sin mamma som straff.

I boken *Barnhemsungar* berättar storebror **Bengt Sändh** om tiden

på Vidkärr. Att bli inlåst i ett skoskåp, bindas fast i sele, duschas i kallt vatten och tvingas gå ute i blöta kläder mitt i vintern var normalt på barnhemmet.

Till det onormala hörde de fyra dagars isolering utan leksaker, som anstaltsläkaren dömde hans lillebror till. Efter moderns avslöjande ledde detta till en kritisk debatt i media om barnhemmens straffmetoder. Året var 1946.

Kent Sänd konstaterar att det var de styrande och mest skolade som var värst. Problemet låg inte hos den lägre personalen. Samma sak säger **Kerstin Aleryd** som skrivit om sina erfarenheter från olika flickhem i boken Barnhemsflickan.

– *Det var faktiskt kokerskorna och ekonomibiträderna som hade hjärta, som brydde sig. Så man undrar vad det var för kriterier för att få anställning inom omsorgen, säger hon.*

Kerstin Aleryd och anonyma **"Pia"** berättar om sin tid på ett flickhem där den manlige föreståndaren utnyttjade och förgrep sig på flickorna. De rymde och avslöjade vad som pågick. Men föreståndaren hade sina försvarare, även bland flickorna. Så länge han var kvar var det ingen på hemmet som vågade säga något.

Att det som hände skulle ha något med tidsandan att göra avfärdar Pia. Övergreppen fortsätter ju.

– *Det är likadant idag, men ofta med mer raffinerade metoder, säger Kent Sänd i programmet.*

Bo Vinnerljung på Socialstyrelsen, som forskat på omhändertagna barn i fosterhem och på institution, är med i en förinspelad intervju. Han jämför det barnen utsattes för på Vidkärrs barnhem med krigsförbrytelser.

Nu har brott som begåtts mot barn börjat rullas upp i land efter land. Bo Vinnerljung ser skillnader mellan Norges och Sveriges vilja att ta itu med smärtsamma upplevelser i det förflutna.

– *Vad händer i Sverige om människor börjar ställa säg upp och säga: "Jag har varit med om det här, det var hemskt. Jag vill*

att ni erkänner det och kanske till och med kompenserar mig på något sätt. Det ska bli mycket intressant att se hur Sverige hanterar ett sådant fenomen", säger Bo Vinnerljung.

I Studio Ett ställs också frågan om en ersättningsprocess.

– Ja, varför inte? blir det direkta svaret från Pia.

– Jag tror det skulle betyda väldigt, väldigt mycket, säger Kent Sänd. Då skulle de förstå varför de ofta själva misslyckades i livet och inte anklaga sig själva. De skulle finna att det fanns en orsak till att det ofta gick snett för dem.

*

Efter detta får de före detta barnhemsbarnen lämna studion för att ge plats för socialtjänstminister **Morgan Johansson** (S). Enligt uppgörelsen med hans pressekreterare vill han bara svara på frågor, inte delta i någon debatt. Det var ett krav från ministerns sida att inte sitta i samma studio som de före detta barnhemsbarnen, berättar Ylva Mårtens i dag. Själv har ministern inget minne av detta.

Det kanske kan vara klokt att göra så om en inte har något att komma med?

– Men fegt, otroligt fegt! Politiker ska möta människor, inte ta avstånd från dem, säger Ylva Mårtens.

*

I programmet bekräftar Morgan Johansson att han uppfattat de fruktansvärda historier som berättats och tror det vore bra att få igång en process som gör det möjligt för fler offer att träda fram. Men han påminner om att man måste vara försiktig. Berättandet kan väcka starka känslor och det finns en risk att folk tar livet av sig om de inte får hjälp att hantera dem efteråt.

Frågan om ersättning tar han också upp. De brott det talats om är preskriberade och i det här läget har ministern inget att erbjuda. Men han ger en fingervisning om vad de vanvårdade kan

göra för att regeringen ska agera.

– *Man kan väl tänka sig att människor kommer att höra av sig till oss nu när den här diskussionen kommer upp. Då måste vi ifrån vår sida granska lite hur det ser ut och ta ställning till det. Jag vågar inte säga någonting mer nu,* säger han.

Efter studiosamtalet går Ylva Mårtens och fikar med Kent Sänd, Kerstin Aleryd och "Pia" som representerat och talat för de vanvårdades behov av att få sina erfarenheter inskrivna i historien och erkända som en stor orätt. Det var inte dem det var fel på, det var samhället.

– *Vi bildar en förening och driver frågan om ersättning,* säger Kent Sänd som aldrig ville ge upp.

Den 20 mars 2004 bildas *Samhällets styvbarn* på ett möte på nedlagda Vidkärrs barnhem i Göteborg. Ylva Mårtens är särskilt inbjuden, åker dit som journalist och dokumenterar mötet. Nu börjar de vanvårdades kamp för upprättelse.

[Lyssna på radioprogrammet Barnen](#)

*

TV-dokumentär tvingar fram regeringen

– Tajming, säger journalisten **Thomas Kanger** om hur han väckte svenska folket med TV-dokumentären *Stulen barndom*, som visades av Sveriges Television på bästa sändningstid söndagen den 27 november 2005.

När Thomas Kanger tar sig an frågan har den norska staten beslutat om ersättning till dem som vanvårdats på barnhem åren 1945-1980. Han börjar kolla hur det varit på barnhemmen i Sverige, men hittar inte mycket mer än det Ylva Mårtens på Sveriges Radio tog fram två år tidigare. Då börjar han själv forska i saken.

När han är klar kan han visa på systematisk vanvård på barnhemmet Skärsbo utanför Alingsås åren 1955 till 1975 och

gör den omöjlig att avfärda som ett enstaka skräckexempel. I programmet berättar sex män om den tortyr de utsatts för där. Personalen kunde härja fritt med barnen. Tillsynen över verksamheten var nästan obefintlig.

Kent Sänd, de vanvårdades och organisationen Samhällets styvbarns primus motor, är också med i Stulen barndom. När programmet sänds har han tagit sitt liv.

Ett tag ser det ut som om hans medverkan måste strykas, men en efter en ger Kent Sänds närstående klartecken. Han kom aldrig över den behandling han utsattes för på Vidkärr. Men hans envisa kamp för upprättelse skulle inte ha varit förgäves.

*

I Stulen barndom utgår Thomas Kanger från den norska upprättelseprocessen och den gäller bara perioden 1945-1980. I programmet intervjuas historikern **Maija Runcis** som forskat och skrivit om tvångssteriliseringar och tvångsomhändertaganden. Hon pekar ut den här perioden som en särskilt mörk tid i den sociala barnavårdens historia, men konsekvenserna för de omhändertagna barnen vet hon inte mycket om.

– Det är oerhört svårt att säga för att de inte är synliggjorda. Men vi är ju övertygade om, och det tror jag väl att många undersökningar har visat, att barn som har omhändertagits under 50-, 60-, 70-talen har blivit illa behandlade och har farit väldigt illa, säger Maija Runcis.

Hon menar att det fanns en stor övertro på den starka staten vid den här tiden. När välfärdsstaten växte fram tog samhället över kyrkans sociala arbete, de svarta rockarna ersattes av vita. I sin studie av tvångsomhändertaganden 1928 – 1968 kom Maija Runcis fram till att "vetenskapliggörandet" och professionaliseringen av barnuppfostran bidrog till att öka distansen mellan omsorg och människa.

När barnhemmen började avvecklas på 1950-talet och ersättas av fosterhem och anstalter placerades många barn avsiktligt långt

från föräldrarna för att de inte skulle kunna besöka dem. Samtidigt minskade föräldrarnas chanser att få tillbaka sina barn.

Men forskning ger också nya kunskaper. I början av 1980-talet får Sverige en socialtjänstlag som är mycket framsynt – men inte när det gäller resurserna. Nu ger samhället barnet en ställning som självständig individ.

I Thomas Kangers dokumentär ser det alltså ut som om det finns en början och ett slut på vanvården av omhändertagna barn, i varje fall den allvarligaste. Det är också som ett mörkt förflutet vanvården inom den sociala barnvården kommer att bli en politisk fråga.

*

Socialtjänstminister Morgan Johanssons pressekreterare säger först nej till intervju. Thomas Kanger erbjuder sig att avstå alla frågor om skadestånd, bara ministern ställer upp och kommenterar sakförhållandena. Det blir ändå nej.

– Poängen var inte att sätta dit honom. Poängen var enbart att han skulle agera, säger Thomas Kanger i dag.

Utan Morgan Johanssons medverkan ser Stulen barndom bara ut att bli ännu ett larm som snabbt överröstas av andra och snart skulle vara glömt. Ministern måste tvingas fram, reagera på dokumentären och svara på hans frågor.

I detta läge reser Thomas Kanger till Norge. Där intervjuar han två framstående politiker, en från vardera läger; den avgående barn- och familjeministern **Laila Dåvöj** från Kristelig Folkeparti och **Anne-Grete Ström-Erichsen** från Arbeiderpartiet i Bergen, senare försvarsminister.

De norska politikernas tydliga reaktion på övergreppen och den vilja de visar att försöka ställa det som varit tillrätta toppas med pedagogikprofessorn **Edvard Befring** som utrett övergreppen på barnhemmen i Norge. En klok, välformulerad man

som gör sig bra i rutan. Ett riktigt fynd.

*

Thomas Kanger ringer upp pressekreteraren igen. Nu är det ren utpressning. Om Morgan Johansson inte ställer upp kommer han att framstå som okänslig och arrogant, i kontrast till sina norska kollegor.

Frågorna var inte nya för Morgan Johansson och han förstod vad som höll på att hända. Att han själv ville gå de vanvårdade till mötes är omvittnat, men han måste ha regeringen med sig. Den här gången kunde han inte komma tomhänt.

– Jag skulle säga att jag hade dragit i gång en process redan under hösten. Det fanns ett förarbete gjort redan, säger Morgan Johansson i dag.

Morgan Johansson ser intervjuerna tillsammans med Thomas Kanger, låter sig förfäras av de före detta barnhemsbarnens berättelser och ber också själv om ursäkt i dokumentären.

– *Här ska samhället gripa in för att ge barn trygghet. Och sen hamnar man i den här världen utav extrema auktoritetsstrukturer och nästan militäriska regler, hugg och slag, misshandel, övergrepp ... nej, det är fruktansvärt att se!* säger han i Stulen barndom.

Efter ministerns reaktion gör forskaren Maija Runcis tydligt var ansvaret ligger.

– *Samhället och till syvende och sist lagstiftarna, som ger myndigheterna den här totala makten över individen, är skyldigt och bär ansvaret. Och i det här sammanhanget så är det ju de statliga myndigheterna som har brustit i kontrollen.*

Morgan Johansson argumenterar också för att staten inte kan vända de vanvårdade ryggen.

– *Det är lätt att säga; den här perioden har inte vi något ansvar för. Å andra sidan. De som utsattes för de här övergreppen, de lever ju fortfarande. De har de här minnena levande hela tiden. Vår skyldighet gentemot dem är att de får en möjlighet att träda fram och berätta om vad de har varit*

med om.

I filmen presenterar socialtjänstministern de åtgärder som regeringen tänker vidta. Den svenska vanvårdshistorien ska fram i ljuset. De vanvårdade ska höras och omfattningen av missförhållandena ska utredas. Frågan om upprättelse kommer senare.

– Det är självklart så att staten måste ge en förbehållslös ursäkt för de övergrepp som de råkade ut för på den här tiden. När det gäller frågan om ekonomisk ersättning och så ... Jag ska återkomma till det när vi har gjort den här genomgången. Jag ryggar inte alls för den frågeställningen, men vi måste först gå igenom vad som egentligen har hänt.

Redan ett par veckor senare är uppdraget till Socialstyrelsen beslutat och klart.

*

Regeringen vill veta hur omfattande den regelbundna eller systematiska vanvården har varit på svenska barnhem åren 1950-1980. Socialstyrelsen är den myndighet som ska förse regeringen med kunskapsunderlag, men den här frågan har inte ställts tidigare.

– Jag visste inte ens hur många fall som prövats rättsligt, säger Morgan Johansson i dag.

I uppdraget ingår inte att överväga eventuella ansvarsfrågor eller kompensation till de drabbade.

– Det kan bli aktuellt först efter Socialstyrelsens genomgång, skriver Socialdepartementet i pressmeddelandet samma dag.

Morgan Johansson förstår att det måste sluta i någon form av upprättelse, men att han måste ta det stegvis. Han kan inte ställa frågan på sin spets förrän han vet något om omfattningen.

– Jag hade inte mandat från finansdepartementet att skriva det i någon utredning. Hade jag skrivit rakt på så hade

utredningsuppdraget blockerats.

Socialstyrelsen ska kolla vad som går att få fram och har tre månader på sig att göra en förstudie. Myndigheten ska "föreslå åtgärder för att stötta de utsatta och föreslå hur deras erfarenheter kan dokumenteras".

På Socialstyrelsen börjar telefonerna ringa direkt när nyheten om snabbutredningen kablats ut.

Text: Åse Lo Skarsgård

Illustration: Hektor Medici

*

Del 2:

[Vanvården – staten vet inte vad som hänt](#)

Del 3:

[Vanvården utreds, upprättelse var god dröj](#)

Del 4:

[Vanvårdschock och ett första erkännande](#)

Del 5:

[Hoppet tänds igen](#)

Del 6:

[Gränser för upprättelsen](#)

Vi vill gärna ha dina synpunkter.

Kommentatorsfältet är alltid öppet. Vi läser och publicerar efter hand.

[Här kan du skriva enbart till redaktionen.](#)

Anna Fredriksson, redaktör Stockholm

Helena Östlund, redaktör Göteborg